"चक्षुर्ग्राह्यं भवेद्रूपं द्रव्यादेरुपलम्भकम्।
चक्षुषः सहकारि स्याच्छुक्लादिकमनेकधा।
जलादिपरमाणौ तन्नित्यमन्यत् सहेतुकम्॥"
इति भाषापरिच्छेदः॥

उत्तरपदस्थरूपादिशब्दस्य उपमानवाचकत्वम्। यथा,—
"स्युरुत्तरपदे प्रख्यः प्रकारः प्रतिमो निभः।
भूतरूपोपमाः काशः सन्निभः प्रथितः परः॥"
इति हेमचन्द्रः॥

अतिशयरूपस्य दोषो यथा,—
उमोवाच।
"रूपातिशयसम्पन्ना नानागुणसमन्विताः।
किमर्थं दुःखिता जाताः कान्तसौख्यविवर्ज्जिताः॥
ईश्वर उवाच।
दमयन्ती तथा सीता रूपातिशयपारगा।
दुःखिता तेन संजाता कान्तसौख्यविवर्ज्जिता॥
अहल्या बन्धकी जाता कपिलस्य तु योषिता।
रूपस्य तु प्रभावेण दासी जाता तिलोत्तमा॥
तस्माद्रूपञ्च नेच्छन्ति लक्षणज्ञास्तपोधनाः।
अतिरूपेण स्वल्पायुः पुरुषो योषितोऽपि वा।
अथवा सौख्यहीनस्तु जायते तु महातपे॥"
इति देवीपुराणे नन्दाकुण्डप्रवेशाध्यायः॥

तद्वैदिकपर्य्यायः। निर्णिक् १ वव्रिः २ वर्पः ३ वपुः ४ अमतिः ५ अप्सः ६ प्सुः ७ अप्नः ८ पिष्टम् ९ पेशः १० कृशनम् ११ स्वरः १२ अर्ज्जुनम् १३ ताम्रम् १४ अरुषम् १५ शिल्पम् १६। इति षोड़शरूपनामानि। इति वेदनिघण्टौ ३ अध्यायः॥

रूपकं, क्ली, (रूपयतीति। रूपि+ण्वुल्।) नाटकम्। ("तस्य रूपकसंज्ञाहेतुमाह। रूपारोपात्तु रूपकम्। रूपकस्य भेदानाह।
नाटकमथ प्रकरणं
भाणव्यायोगसमवकारडिमाः।
ईहामृगाङ्कवीथ्यः
प्रहसनमिति रूपकाणि दश॥
किञ्च।
नाटिका त्रोटकं गोष्ठी सट्टकं नाट्यरासकम्।
प्रस्थानोल्लाप्यकाव्यानि प्रेङ्खणं रासकं तथा॥
संलापकं श्रीगदितं शिल्पकञ्च विलासिका।
दुर्मल्लिका प्रकरणी हल्लीशो भाणिकेति च॥
अष्टादश प्राहुरुपरूपकाणि मनीषिणः।
विना विशेषं सर्व्वेषां लक्ष्म नाटकवन्मतम्॥"
इति साहित्यदर्पणे ६ परिच्छेदः॥)
मूर्त्तम्। (यथा, कथासरित्सागरे। ५५। ४३।
"आदिश्यताञ्च चित्रे किमालिखामीह रूपकम्॥")
काव्यालङ्करणम्। इति मेदिनी। के, १४८॥
शेषस्य लक्षणं यथा,—
"रूपकं रूपितारोपात् विषये निरपह्नवे।
तत् परम्परितं साङ्गं निरङ्गमिति च त्रिधा॥
यत्र कस्यचिदारोपः परारोपणकारणम्।
तत् परम्परितं श्लिष्टाश्लिष्टशब्दनिबन्धनम्॥
प्रत्येकं केवलं मालारूपञ्चेति चतुर्व्विधम्।
अङ्गिनो यदि साङ्गस्य रूपणं साङ्गमेव तत्॥
समस्तवस्तुविषयमेकदेशविवर्त्ति च।
आरोप्याणामशेषाणां शाब्दत्वे प्रथमं मतम्॥
यत्र कस्यचिदार्थत्वमेकदेशविवर्त्ति तत्।
निरङ्गं केवलस्यैव रूपणं तदपि द्विधा॥
माला केवलरूपत्वात् तेनाष्टौ रूपके भिदाः॥"
इति साहित्यदर्पणे १० परिच्छेदः॥
अपि च।
"अभेदो भासते यस्मिन्नुपमानोपमेययोः।
रूपकं कथ्यते सद्भिरलङ्कारोत्तमं यथा॥
तन्वि युष्मन्मखाम्भोजं लोलालकमधुव्रतम्।
न कस्य हरते चेतो लसद्दशनकेशरम्॥
अस्त्यनेकप्रकारत्वं रूपकोपमयोरपि।
संक्षेपेणोक्तमन्यत्तु सुधीभिरवधीयताम्॥"
इति काव्यचन्द्रिका॥
संख्याविशेषः। यथा,—
"सञ्चाली प्रोच्यते गुञ्जा सा तिस्रो रूपकं भवेत्।
रूपकैर्द्दशभिः प्रोक्तः कलञ्जो नाम नामतः॥"
इति युक्तिकल्पतरुः॥
(उपमानम्। यथा, साहित्यदर्पणे १० परिच्छेदे समासोक्त्यलङ्कारे।
"यत्र तु रूप्यरूपकयोः सादृश्यमस्फुटमिति॥"
पुं, मुद्रा। यथा, कथासरित्सागरे। ७८।१३।
"अल्पे परिकरेऽप्येभिरियद्भिः स्वर्णरूपकैः।
किमेष व्यसनं पुष्णात्यथ कञ्चन सद्व्ययम्॥"
तथाच बृहत्संहितायाम्। ८१। १२।
"गुञ्जात्रयस्य मूल्यं पञ्चाशद्रूपका गुणयुतस्य॥")

रूपतत्त्वं, क्ली, (रूपस्य तत्त्वम्।) शीलम्। यथा,—
"स्याद्रूपं लक्षणं भावश्चात्मप्रकृतिरीतयः।
सहजो रूपतत्त्वञ्च धर्म्मसर्गो निसर्गवत्॥"
इति हेमचन्द्रः। ६। १२॥

रूपधारी, [न्] (रूपं धरतीति। धृ+णिनिः।) सौन्दर्य्यविशिष्टः। यथा,—
"ततो विकटरूपोऽसौ सर्व्वशास्त्रार्थपारगः।
विवाहयद्द्विजसुतां रूपेणानुपमां द्विजः॥
सावमेने च भर्त्तारं सुशीलमपि भाविनी।
विरूपमिति मन्वाना ततः सोऽभूत् सुदुःखितः॥
ततो निर्व्वेदसंयुक्तो गत्वाश्रमपदं महत्।
इरावत्यास्तटे श्रीमान् रूपधारिणमासदत्॥
तमाराध्य जगन्नाथं नक्षत्रपुरुषेण हि।
सुरूपतामवाप्याग्र्यां तस्मिन्नेव च जन्मनि॥"
इति वामनपुराणे ७६ अध्यायः॥

रूपनाशनः, पुं, (रूपस्य नाशनं अदर्शनं यत्र।) पेचकः। इति शब्दरत्नावली॥

रूपवान्, [त्] त्रि, (रूपमस्यास्तीति। रूप+"रसादिभ्यश्च।" ५। २। ९५। इति मतुप्। मस्य वः।) आकारविशिष्टः। (यथा, भागवते। २। ५। २७।
"वायोरपि विकुर्व्वाणात् कालकर्म्मस्वभावतः।
उदपद्यत वै तेजो रूपवत् स्पर्शशब्दवत्॥")
सौन्दर्य्ययुक्तः। (यथा, महाभारते। ३। ४५। १२।
"सत्यवाक् पूजितो वक्ता रूपवाननहङ्कृतः॥")

रूपाजीवा, स्त्री, (रूपेण सौन्दर्य्येण आजीवतीति। आ+जीव्+अच्। टाप्।) वेश्या। इत्यमरः। २। ६। १९॥ (यथा, रामायणे। २। ३६। ३।
"रूपाजीवाश्च वादिन्यो वणिजश्च महाधनाः।
शोभयन्तु कुमारस्य वाहिनीः सुप्रसारिताः॥")

रूपास्त्रः, पुं, (रूपमेव अस्त्रं यस्य।) कामदेवः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

रूपिका, स्त्री, (रूपमस्या अस्तीति। रूप+ठन्।) श्वेतार्कवृक्षः। इति रत्नमाला॥ (यथा, सुश्रुते। ५। ६।
"पललं तिलतैलञ्च रूपिकायाः पयो गुड़ः॥")

रूपेश्वरी, स्त्री, (रूपाणामीश्वरी।) देवीविशेषः। सा तु प्रभवादिषष्टिवर्षान्तर्गतैकविंशवर्षे पूज्या। यथा,—
"रूपेश्वरी प्रकर्त्तव्या वृषयुग्मव्यवस्थिता।
जटामुकुटभारेन्दुत्रिशूलोरगभूषणा॥
मणिमौक्तिकशोभाढ्या सितचन्दनचर्च्चिता।
पूजिता कुसुमैर्हृद्यैः सर्व्वकामफलप्रदा॥"
इति देवीपुराणे संवत्सरदेवताविंशतिविधिः प्रथमः॥

रूप्यं, क्ली, (आहतं रूपं अस्यास्तीति। रूप्+"रूपादाहतप्रशंसयोर्यप्।" ५।२।१२०। इति यप्।) आहतस्वर्णरजतम्। इत्यमरः।२।९। ९१॥ हेम रूप्यञ्च आहतं अश्ववराहपुरुषादिरूपमुत्थापयितुं निर्घातिकया ताड़ितं रूप्यमुच्यते रूपाय आहतं रूप्यं ढघे कादिति ष्यञ्। इति भरतः॥ *॥ धातुविशेषः। रूपा इति भाषा॥ (यथा, महाभारते। ५। ३९। ७९।
"सुवर्णस्य मलं रूप्यं रूप्यस्यापि मलं त्रपु।
ज्ञेयं त्रपु मलं सीसं सीसस्यापि मलं मलम्॥")
तत्पर्य्यायः। शुभ्रम् २ वसुश्रेष्ठम् ३ रुधिरम् ४ चन्द्रलोहकम् ५ श्वेतकम् ६ महाशुभ्रम् ७ रजतम् ८ तप्तरूपकम् ९ चन्द्रभूति १० सितम् ११ तारम् १२ कलधूतम् १३ इन्द्रलोहकम् १४ रौप्यम् १५ धौतम् १६ सौधम् १७ चन्द्रहासम् १८। इति राजनिर्घण्टः॥ खर्ज्जूरम् १९ दुर्व्वर्णम् २० श्वेतम् २१ रङ्गबीजम् २२ राजरङ्गम् २३ लोहराजकम् २४। इति शब्दरत्नावली॥ कलधौतम् २५। इति जटाधरः॥ अस्य गुणाः। स्निग्धत्वम्। कषायत्वम्। अम्लत्वम्। विपाके मधुरत्वम्। सरत्वम्। वातपित्तहरत्वम्। रुच्यत्वम्। वलीपलितनाशित्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥ *॥ अथ रूप्यस्योत्पत्तिनामलक्षणगुणाः।
"त्रिपुरस्य वधार्थाय निर्निमेषैर्व्विलोकनैः।
निरीक्षयामास शिवः क्रोधेन परिपूरितः॥
ततस्तूल्का समपतत्तस्यैकस्माद्विलोकनात्।